

Magdalena Szulc
(Poznań)

<https://orcid.org/0000-0002-2839-0982>

OBRA TOTAL. WPŁYW TWÓRCZOŚCI CÉSARA MANRIQUE NA KRAJOBRAZ PRZYRODNICZO-ARCHITEKTONICZNY LANZAROTE

Abstract

This paper discusses the oeuvre of the Spanish artist César Manrique, who lived and worked in Lanzarote from the 1970s until his death in 1992. His versatile art (the artist created buildings, sculptures, paintings, prints and other art forms) changed the island's appearance and the attitude of its inhabitants towards the landscape and the fusion of nature and architecture. Manrique's work was innovative and continues to inspire architects, sculptors and painters today. The aim of this article is to outline selected examples of the solutions proposed by Manrique and their impact on the notions of how nature can be combined with architecture.

Keywords

Lanzarote, César Manrique, Spanish art, architecture

Rola natury wobec współczesnej architektury i urbanistyki jest jednym z najważniejszych aspektów poszukiwania paradygmatu dobrego, proekologicznego kształtowania przestrzeni w XXI wieku¹. Twórczość hiszpańskiego artysty Césara Manrique, który twierdził, że nie ma architektury bez natury, miała i wciąż ma ogromny wpływ na wygląd i wizerunek wyspy Lanzarote. Można stwierdzić wręcz, że jest on jednym z nielicznych artystów, którzy zawładnęli całą wyspą. Mimo że nie posiadał dyplomu architekta, a jedynie z zakresu sztuk pięknych, zaprojek-

¹ Banasik-Petri 2018.

tował wiele obiektów, które do dziś tworzą urbanistyczny i kulturowy krajobraz wyspy. Manrique przedstawił estetyczną definicję Lanzarote, która została przekształcona w architektoniczne prawo do dziś wpływające na życie mieszkańców wyspy. Dzięki wprowadzonym pod jego wpływem zmianom wyspa stała się ikoną ekologicznego wykorzystania natury do projektowania architektury i planowania przestrzennego.

Nie byłoby więc Lanzarote bez Manrique, ale i twórczości Manrique bez Lanzarote, której surowy krajobraz nieustannie go inspirował. Jak sam przyznawał, chciał z niej uczynić *obra total*, totalne dzieło sztuki². Co istotne, sztuki ściśle połączonej z naturą, bowiem realizował koncepcję „sztuka-natura, natura-sztuka”, w myśl której należy tworzyć dzieła sztuki, które można wykorzystać w kreowaniu przestrzeni wkomponowanych w krajobraz. W idei tej ważnym elementem jest symbolika miejsca i wykorzystanie naturalnego surowca, jakim jest lawa.

Naturę traktował w sposób mistyczny. Wierzył w zależność polegającą na tym, że „im człowiek silniej uwzględni swoją podległość wobec natury, tym pełniej żyje, zarówno w sensie duchowym, jak i materialnym”³. Pogłębianie więzi z naturą było celem jego twórczości. W przeciwieństwie do wielu filozofów i teoretyków kultury wierzył, że natura nie musi stać w opozycji do kultury, a może być jej integralną częścią. Jak mówił,

moją ogólną troską była obrona krajobrazu i jego środowiska, w którym siedlisko jako całość odgrywało tak ważną rolę, biorąc pod uwagę, że krajobraz i architektura mogą stać się jednym elementem, gdy są doskonale zintegrowane i dostosowane do podłoża⁴.

Przed przystąpieniem do prac projektowych dogłębnie analizował zastaną naturę:

przed dokonaniem ingerencji w naturę najpierw analizuje się środowisko, jego siły, jego materiały, aby uzyskać o nim wiedzę. W ten sposób sztuka dopełnia naturę, jednocząc z nią siły i tworząc po raz pierwszy, jak wielka mądrość doskonałej równowagi, zjednoczone tajemnice całości⁵.

Mimo że od powstania jego koncepcji minęło już ponad pięćdziesiąt lat, jest ona wciąż aktualna i może stanowić wzór dla innych miejsc na całym świecie. Dyskusja na temat połączenia sztuki i architektury z naturą jest szczególnie ważna obecnie, w dobie widma katastrofy klimatycznej, gdy dbałość o środowisko naturalne jest istotnym elementem planowania zagospodarowania terenu i realizacji

² Zamora Cabrera 2009, s. 58.

³ Galante 2000, s. 17.

⁴ Manrique 1967.

⁵ Ibidem.

inwestycji budowlanych. Poniższe rozważania stanowią wkład do dyskusji na ten temat.

Lanzarote to wyspa pochodzenia wulkanicznego wchodząca w skład archipelagu Wysp Kanaryjskich położona na Oceanie Atlantyckim, należąca do Hiszpanii. To krajobrazowo niezwykle surowa, ciemna wyspa, na której ostatnie wybuchy wulkanów miały miejsce w 1824 roku. Z tego powodu traktowana jest przez geologów i biologów jako jeden z nielicznych przypadków na świecie pozwalających na prowadzenie badań nad procesem zasiedlania terenów powulkanicznych przez rośliny i zwierzęta. Badania geologiczne zaczęły jednak być tutaj prowadzone dość późno w stosunku do pozostałych wysp archipelagu, bo dopiero w drugiej połowie XIX wieku.

Wyspa zajmuje powierzchnię 795 km². Jej długość w linii prostej to około sześćdziesiąt kilometrów, szerokość – dwadzieścia jeden kilometrów. Nazywana bywa „wyspą ognia” lub „wyspą wulkanów”, ponieważ jej powierzchnia w większości utworzona jest przez lawę wulkaniczną (znajduje się tutaj ponad sto wulkanów). W 1993 roku Lanzarote została wpisana na listę UNESCO jako Światowy Rezerwat Biosfery, co możliwe stało się między innymi dzięki staraniom Césara Manrique.

Lanzarote cechuje się niepowtarzalnym i niespotykanym nigdzie indziej na świecie ładem urbanistyczno-architektonicznym oraz wyjątkową, obejmującą cały teren wyspy, symbiozą natury z architekturą i sztuką. Lanzarote wyróżnia się niską zabudową oraz ładem przestrzennym odmiennym od tego z pozostałych Wysp Kanaryjskich.

César Manrique Cabrera urodził się 24 kwietnia 1919 roku w Arrecife, stolicy wyspy. Związany z nią był przez większość swojego życia, mieszkając tam i oddając się malarstwu, rzeźbie, tworząc instalacje artystyczne i architekturę, które miały ogromny wpływ na aktualny krajobraz wyspy oraz plan ekologiczny, który wyznaczył reguły projektowania przestrzennego na Lanzarote.

W czasie wojny domowej w Hiszpanii ochotniczo walczył w armii generała Franco. Uważa się, że to właśnie bliska przyjaźń z dyktatorem zapewniła mu późniejsze możliwości rozwoju w sztukach pięknych, gdyż przywódca, darzący go sympatią i zaufaniem, pozwalał na swobodne wprowadzanie zmian w wyglądzie Lanzarote.

W 1939 roku wrócił do swej małej ojczyzny. Swoją pierwszą wystawę zorganizował w 1942 roku w rodzinnym mieście. W 1945 roku wstąpił do Academia de Bellas Artes de San Fernando w Madrycie. W tamtym czasie tworzył głównie prace abstrakcyjne, wzorując się na swoich mistrzach – rodakach – Picassie i Matisse. W latach 60. wyjechał do Nowego Jorku, gdzie spędził cztery lata. W Wielkim Jabłku gościł go kubański artysta Waldo Díaz Balart y Gutiérrez. Tam też poznał swojego przyszłego mecenasa Nelsona Rockefellera. To on otworzył mu drzwi do prestiżowego Muzeum Guggenheima, które wystawiało prace Manrique.

Fot. 1. César Manrique Fundacion, Lanzarote. Źródło: archiwum autorki

Fot. 2. César Manrique Fundacion, Lanzarote. Źródło: archiwum autorki

Inspirowały go surrealizm, land art i pop art, a motywował cel wyniesienia przedmiotów błahych i codziennego użytku do rangi artystycznych, obracenia wszystkiego w dzieło sztuki. Kolory, których używał przy projektowaniu, były zawsze te same – biel, błękit, zieleń roślin, ale też pomarańcz, która miała swe konotacje właśnie w pop arcie. Okna budynków miały być duże, by wpuszczać jak najwięcej naturalnego światła i by znajdujący się wewnątrz miał wrażenie bliskiego kontaktu z naturą za oknem. To prekursorski, jak na tamte czasy, zabieg, który dziś jest już powszechnie stosowany w budynkach apartamentowych i biurowych na całym świecie. Światło miało zresztą ogromne znaczenie w jego pracach, nie tylko architektonicznych, ale też rzeźbiarskich i malarzkich⁶. Bawił się nim, przekształcając przestrzeń, generując kontrasty i różne wrażenia wizualne oraz intensyfikując za jego pomocą doznania przestrzenne i sensoryczne.

Najważniejszym elementem jego prac był kontekst, głównie zastane środowisko naturalne. Podczas pobytu w Nowym Jorku pracował z Andym Warholem. Jego styl artystyczny determinowały popkultura, kultura kapitalistyczna i konsumpcyjna lat 60. Artysta nie chciał definiować swojej działalności:

sprzeciwiam się byciu klasyfikowanym i metkowanym. Zawsze jestem zaskoczony, gdy ktoś określa mnie mianem malarza, dekoratora wnętrz, ekologa, architekta, rzeźbiarza, ogrodnika, fotografa, projektanta... takie klasyfikacje są złe, gdyż osłabiają sztukę⁷.

Po powrocie na Lanzarote, pod koniec lat 60., pod wpływem artystycznych doświadczeń zebranych w USA rozpoczął pracę nad strategią dotyczącą wyglądu wyspy. Dążył do zachowania tradycyjnego budownictwa, sprzeciwiał się ustawianiu billboardów reklamowych przy ulicach, wychodząc z założenia, że szpecą krajobraz. Postulował, aby drogi były jak najbardziej „wtopione” w otaczający je krajobraz, a na rondach zasadzona lokalna roślinność. Do budowy powinno się używać wyłącznie kamieni wulkanicznych. Skały wulkaniczne z krajobrazu powulkanicznego są charakterystyczne dla Lanzarote. Zależało mu również na spójnym wyglądzie wszystkich domów mieszkalnych na wyspie – powinny one być niskie, białe i z okiennicami w kolorze zielonym (w przypadku domostw położonych w głębi lądu) lub niebieskim (w przypadku domów znajdujących się bliżej oceanu). Był dumny z wyspy i podkreślał jej wyjątkowość:

⁶ Artysta definiował się głównie jako malarz, gdyż od tej dziedziny sztuki rozpoczął swą działalność. Więcej na temat jego malarzkiej twórczości zob. Manrique 2002.

⁷ Gómez Aguilera 1999, s. 100, przeł. M.Sz.

pierwsze hasło, jakie stworzyliśmy brzmiało: „nie musimy nikogo naśladować”. Musimy wydobyć charakter wyspy, aby inni przyszli i nas naśladowali. To było nasze główne zadanie i kiedy zdaliśmy sobie z tego sprawę, czas przyznał nam rację⁸.

Zamieszkał w domu w korycie wyschniętego potoku Taro de Tahiche, którego parter został zaaranżowany w naturalnych skalnych jamach powstałych po erupcji wulkanu.

Jego aktywność w zakresie działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego Lanzarote została uhonorowana przyznaniem w 1978 roku Światowej Nagrody w Dziedzinie Ekologii i Turystyki oraz w 1986 roku nagrody Europa Nostra. Zaprojektował również kilka obiektów poza wyspą, między innymi, razem z Jose Angelem Rodrigo, centrum handlowe La Vaguada Madrid w 1983 roku. Zginął w wypadku samochodowym na rondzie niedaleko swojego domu 25 września 1992 roku.

Idee włączenia natury w koncepcję projektowania przestrzeni urbanistycznej mają długą historię⁹. Pojawiły się już w starożytności, kiedy człowiek obserwował naturę i naśladował jej kształty w budownictwie – wykorzystywał twory natury jako wzory w tworzonych przez siebie elementach budowli, co widać na przykładzie kolumn doryckiej, jońskiej i korynckiej, i przez powtarzanie oraz udoskonalanie kształtował z nich tradycję regionalną. W wieku XVIII temat projektowania z poszanowaniem sztuki odżył za sprawą Jeana Jacquesa Rousseau, którego poglądy stały się punktem wyjścia dla rozważań podejmowanych między innymi przez Johanna Gottlieba Fichtego, Friedricha Wilhelma Josepha von Schellinga oraz Henry’ego Davida Thoreau. W szczególności ten ostatni postulował wprowadzenie pełnej harmonii między przyrodą a człowiekiem i nie traktował przyrody jako „obcej” człowiekowi¹⁰. Rousseau opowiadał się za życiem człowieka w jak najbliższym kontakcie z przyrodą. Jednocześnie krytykował dążenia do podporządkowania sobie natury, uważając, że kultura, utożsamiana z rozwojem cywilizacyjnym, jest wyobcowaniem wobec natury. Postulaty te znalazły również odzwierciedlenie u XIX-wiecznych anarchistów, którzy uważali, że harmonia pomiędzy człowiekiem a naturą jest dowodem wolności jednostek.

Wszyscy wymienieni wyżej autorzy uważali, że relacje między człowiekiem a przyrodą powinny być harmonijne, a oba podmioty traktowane jako równorzędne. Myśl ta przetrwała do XX wieku i znalazła swój wyraz w twórczości Césara Manrique. Jednak oczywiście nie tylko on projektował wedle tych założeń (choć był jednym z pierwszych). Jak zauważa Lidia Klein,

⁸ Manrique 2005, s. 40, przeł. M.Sz.

⁹ Por. Stec 2019, s. 54-70.

¹⁰ Kowalczyk 2013, s. 35-57.

relacja natury i architektury to główny problem rozpatrywany w twórczości argentyńskiego architekta Emilia Ambasza. W niezrealizowanym projekcie dla Laboratoriów Badawczych Schlumbergera w Austin w Teksasie z 1983 roku Ambasz wykorzystuje zastany krajobraz jako element planowanej zabudowy. Kompleks budynków będzie znajdować się pod ziemią i zostanie przykryty trawą w ten sposób, aby sprawiał wrażenie naturalnych pagórków. Trawiasta powierzchnia ziemi stworzy roślinny dach. Ambasz potraktował naturę niemal jak konstrukcyjny element budynku, element stanowiący jego integralną część. Tym samym dopiero z bliska obserwator może dostrzec, że ma do czynienia ze stworzoną przez człowieka konstrukcją, a nie z naturalnymi wzniesieniami. W opisywanym projekcie architektura imituje naturę, harmonijnie dopasowując się do otoczenia, niemal niezauważalnie z niego wyrastając¹¹.

Rodakiem Manrique, który także tworzył na Wyspach Kanaryjskich, był malarz Néstor Martín-Fernández de la Torre (1887-1938). Ten urodzony na Gran Canarii przedstawiciel modernizmu wystawiał swoje prace w Barcelonie, Madrycie i Paryżu. Podobnie jak Manrique, nie był mu obojętny estetyczny krajobraz wyspy, z której pochodził. Zauważał konieczność planowania urbanistycznego w zgodzie z naturą. Uważał, że należy podkreślać indywidualizm i piękno natury wyspy, tak aby zachęcać turystów do jej odwiedzenia oraz ożywiać lokalną gospodarkę.

Od późnych lat 60. do swej nagłej śmierci Manrique przygotował projekty architektoniczne, które stały się wizytówką Lanzarote, a potem również atrakcjami przyciągającymi turystów¹². Wiele współczesnych hoteli także wzoruje się na estetyce Manrique, a jednym z pierwszych, który współprojektował, był Las Salinas w Costa Teguisse (projekt z 1977 roku). Wśród jego projektów warto wymienić:

- Jardín de Cactus, czyli ogród kaktusów, który znajduje się w dawnym kamieniołomie na przedmieściach miejscowości Guatiza. Chociaż César Manrique interesował się tym miejscem już w latach 70., Jardín de Cactus został otwarty dopiero w 1990 roku. Poza kilkudziesięcioma tysiącami kaktusów, które zostały sprowadzone z różnych części świata, znajduje się tam restauracja i sklep. Rozwiązania przyjęte w ogrodzie opierały się na idei stworzenia ciągłości kulturowej ze wsią i umożliwienia integracji z otaczającym krajobrazem, która byłaby ekonomicznie zrównoważona. Ziemia uprawna otaczająca miejsce pokryta jest rozległymi plantacjami opuncji, kaktusa pochodzenia meksykańskiego. Roślina ta jest uprawiana ze względu na koszenie, owada pasożytniczego, wykorzystywanego do pozyskiwania naturalnych barwników. Manrique chciał podkreślić walory rolnicze tego obszaru, zapewniając jego zrównoważony rozwój gospodarczy. Udało mu się przeformułować opuszczony, zdegradowany kamieniołom, który nie był intere-

¹¹ Klein 2007, s. 146.

¹² Więcej na temat wpływu sztuki Césara Manrique na zrównoważoną turystykę na Lanzarote zob. Gałęcka-Drozda 2013 oraz Scarpa 2019.

sujący z punktu widzenia planowania urbanistycznego, w miejsce, które poprawia walory kulturowe jego otoczenia. Manrique współpracował nie tylko z zespołem projektowym, ale także z lokalnymi mieszkańcami, którzy mieli wpływ na ostateczny wygląd tego miejsca.

- Jaskinia Jameos del Agua jest częścią obszaru chronionego Sitio de Interes Científico de los Jameos i składa się m.in. z trzech jaskiń i zapadlisk w polu lawowym Malpaís de la Corona, u podnóża wygasłego wulkanu La Corona. Jaskinie te są fragmentem liczącej łącznie osiem kilometrów, najdłuższej na świecie, jaskini lawowej nazywanej Tunel de la Atlantida, której ostatni odcinek znajduje się pod dnem Oceanu Atlantyckiego. Udostępniona do zwiedzania część Jameos del Agua leży w odległości około stu metrów od linii brzegowej. Wyjątkowość tego miejsca polega na tym, iż część jaskini została przekształcona w 1977 roku w centrum kulturalno-rozrywkowe, z naturalną salą koncertową („Auditorio Los Jameos”, początkowo na pięćset, a potem na sześćset osób), dwoma barami, ogrodem z palmami i kaktusami (ze sztuczną sadzawką pośrodku) oraz muzeum poświęconym wulkanom i wulkanologii. Zgodnie z projektem Césara Manrique Jameos del Agua została podzielona na trzy części, które powstawały w kilku etapach od 1966 roku do 1987 roku. Najpierw zagospodarowano części podziemne nazywane Jameo Chico i Jameo Grande (1966 rok). Potem oddano do użytku część naziemną, którą nazwano Casa de los Volcanes (lata 1966-1967). W trzecim etapie ukończono adaptację części podziemnej nazywanej Jameo de la Cazuela (lata 1967-1977), a na końcu część naziemną, mieszczącą m.in. dużą restaurację (lata 1977-1987)¹³. Po zejściu schodami na niższy poziom można dojść do podziemnego jeziora, po którego zachodniej stronie zaczyna się Jameo Grande. Wiodące z niej do góry schody wyprowadzają na otwartą przestrzeń (fragment Tunel de la Atlantida z zapadniętym stropem), pośrodku której leży sztuczne jezioro. Jego najbliższe otoczenie jest utrzymane w białej tonacji, co tworzy kontrast z ciemnymi wulkanicznymi skałami, zielenią palm i kaktusów oraz błękitem wody. Ostatnia część jaskini to stopniowo zwężająca się podziemna sala nazywana Jameo de la Cazuela, w której odbywają się koncerty i przedstawienia teatralne. Jameos del Agua była pierwszym przykładem nowego gatunku zabudowy Lanzarote – sztuki publicznej.
- Na terenie Parku Narodowego Timanfaya znajduje się obiekt, który został oddany do użytku w 1970 roku. Składa się z restauracji i punktu widokowego El Diablo, baru, sklepu z pamiątkami oraz pomieszczeń biurowych. Przy samym wejściu znajduje się otwór w podłożu, który jest *de facto* górnym odcinkiem komina wulkanicznego. Jest on przykryty wielkim rusztem, na

¹³ Zamora Cabrera 2009, s. 101.

którym, dzięki wydobywającej się z wnętrza wysokiej temperaturze, piecze się jedzenie.

- LagOmar, dom położony w Nazarecie, został wybudowany w latach 70. jako pilotażowy dom brytyjskiego dewelopera, Sama Benady'ego. Miała być to pokazowa rezydencja, która zachwyci inwestorów i zachęci ich do zbudowania na wyspie innych domów o podobnej stylistyce. W projekcie wykorzystano znajdujące się tam czerwone klify wulkaniczne oraz lokalną roślinność. Basen zlokalizowany w centralnym miejscu przypominać ma naturalny staw. Dom był krótko własnością Omara Sharifa, który w tamtym czasie przebywał na Lanzarote, kręcąc film „Tajemnicza wyspa”. Aktualnie w rezydencji mieści się galeria sztuki. Pod koniec 2022 roku dom został wystawiony na sprzedaż.

Innymi obiektami zaprojektowanymi przez Césara Manrique są: siedziba fundacji jego imienia w miejscowości Tahíche oraz położone w miejscowości Mozaga, powstałe w 1968 roku, muzeum-pomnik poświęcone rolnikom i rolnictwu (Casa-Museo del Campesino y Monumento a la Fecundidad). Obiekt, który César Manrique zaprojektował jako dom dla siebie (nazywał go Taro de Tahíche), zaczął powstawać w 1968 roku pośrodku rozległego, liczącego 30 000 metrów kwadratowych, pola lawowego. Nawiązuje on do pięciu dużych zagłębień (dawnych jaskiń lawowych, których stropy się zapadły), które stały się integralną częścią dwupoziomowego budynku o łącznej powierzchni 1 800 metrów kwadratowych. Poszczególne pomieszczenia zostały połączone podziemnymi korytarzami i klatkami schodowymi (częściowo naturalnymi, a częściowo wykutymi w lawie lub przebitymi). Całość dopełniają liczne tarasy i zieleń.

Oprócz obiektów budowlanych artysta projektował także rzeźby i instalacje oraz malował obrazy. Na całej wyspie znajdują się *juguetes del viento* – zabawki wiatrowe. Nie wszystkie są autorstwa Manrique, niektóre zostały stworzone po jego śmierci na podstawie szkiców artysty, inne są po prostu inspirowane jego pomysłami. Najbardziej znana to rzeźba w formie nowoczesnego wiatraka niedaleko miejscowości Arrieta. Idea tych instalacji polega na tym, że ich elementy poruszają się niezależnie pod wpływem wiatru. Mimo że są wykonane z ciężkiego metalu, to ich ruch sprawia, że wyglądają niezwykle lekko¹⁴.

Pod koniec lat 50. artysta namalował mural pod tytułem „Alegoria na wyspę”, znajdujący się w kawiarni Parador de Arrecife. W utworze artysta tworzy relację z geologicznej i antropicznej ewolucji wyspy. Sekwencja obejmuje: wulkany, erupcje, archeologię przedhiszpańską (ser, petroglif, ołtarz), postacie ludzkie, uprawy, wielbłąda, osła i ceramikę.

¹⁴ Official guide to the Centres of Art, Culture and Tourism of Lanzarote, 2008.

Fot. 3. LagOmar, Lanzarote. Źródło: archiwum autorki

Manrique podczas projektowania swych dzieł stosował zasadę *mimesis*, która miała podkreślać status istniejącej przyrody i harmonijnej integracji z krajobrazem. Konstrukcję obiektów tworzył tak, aby odpowiadały wymaganiom natury. Udawało mu się to, ponieważ używał autochtonicznych materiałów.

Działania podjęte przez artystę miały na celu również rozwinięcie potencjału kulturowego wyspy. Można zatem zaliczyć go do tak zwanej klasy kreatywnej, jak określił tę grupę Richard Florida, czyli najbardziej kreatywnych osób, które mogą zmieniać region. Ich obecność wpływać będzie na powstawanie nowych przedsiębiorstw, galerii, muzeów, parków i wszelkich innych obiektów, które zwiększają atrakcyjność danego miejsca. Klasa kreatywna tworzy przestrzenie kulturowe, które stanowią szczególnie rodzaj przestrzeni publicznych, charakteryzujący się występowaniem wartości dziedzictwa kulturowego, lub dóbr kultury współczesnej, oraz istniejącymi lub potencjalnymi możliwościami kreacji funkcji kulturotwórczych. Mogą to być wnętrza, obiekty lub ciągi ulic¹⁵.

Harmonijne połączenie przestrzeni kulturowej z przestrzenią naturalną stanowiło wyzwanie, któremu César Manrique sprostał.

Dziedzictwo artysty i pamięć o nim kultywuje założona przez niego samego w 1992 roku i działająca do dziś w Tahiche, w dawnym domu twórcy, César Manrique Foundation. Fundacja jest prywatną instytucją kulturalną typu non-profit, której działalność opiera się na czterech filarach: osobie Manrique, sztukach wizualnych, środowisku i użytkowaniu gruntów oraz refleksji kulturowej. Misja Fundacji obejmuje konserwację i badanie artystycznej spuścizny Césara Manrique oraz zwiększanie jej widoczności; wspieranie wystaw, badań i inicjatyw dotyczących relacji między sztuką a naturą; organizowanie działań, które przyczyniają się do ochrony środowiska i zrównoważonego użytkowania gruntów oraz przekształcania środowiska naturalnego, w szczególności na Lanzarote i innych Wyspach Kanaryjskich; a także wspieranie aktywności intelektualnej i twórczej oraz krytycznego myślenia.

Dziedzictwo Manrique staje się coraz bardziej popularne w kulturze współczesnej, także poza Hiszpanią. Był on jednym z prekursorów zrównoważonego projektowania z poszanowaniem zastanej natury, a wręcz włączania jej do projektu architektonicznego. Już w latach 60. zdawał sobie sprawę z tego, co dziś jest oczywiste, lecz wtedy niewiele osób o tym myślało, czyli ograniczonych zasobów środowiska naturalnego i perspektywy problemów ekologicznych: „wierzę, że jesteśmy świadkami historycznego momentu, w którym ogromne zagrożenie dla środowiska jest tak wyraźne, że musimy wprowadzić nową odpowiedzialność z szacunku do przyszłości”¹⁶. Był wizjonerem, który pracował mimo braku do-

¹⁵ Pazder 2008.

¹⁶ Gómez Aguilera 1999, s. 125. Przeł. M. Sz.

świadczona w projektowaniu architektonicznym, z dala od reszty świata, na odosobnionej wyspie na Oceanie Atlantyckim.

Mam nadzieję, że artykuł przyczyni się do dalszych badań nad projektowaniem z wykorzystaniem natury oraz twórczością hiszpańskiego artysty. Za udostępnienie materiałów wykorzystanych w artykule podziękować pragnę César Manrique Fundacion.

OBRA TOTAL. THE IMPACT OF THE WORK OF MANRIQUE ON THE NATURAL AND ARCHITECTURAL LANDSCAPE OF LANZAROTE.

Summary

The article presents the premises and the outcomes of the concept developed by the Spanish artist César Manrique, who worked mainly in Lanzarote, as well as elsewhere in the Canary Islands and mainland Spain. Manrique was a versatile artist, creating architectural designs, paintings, sculptures, and graphic art. He was a precursor of the idea of combining nature with art and using natural resources in the environment. His work has had a major impact on the appearance of Lanzarote; it may even be said that he is one of the few artists who held sway over the entire island. Manrique put forward an aesthetic definition of Lanzarote which, transformed into an architectural law, still affects the lives of the island's inhabitants today. Thanks to the changes made as a result, the island has become an icon of ecological use of nature in architectural and spatial planning. Hence, there would be no Lanzarote without Manrique, but also no Manrique's oeuvre without Lanzarote, whose harsh landscape constantly inspired him. As the artist himself admitted, he wanted to make it an *obra total*, a total work of art. Importantly, that art was to be closely connected with nature, as he pursued the concept of "art-nature, nature-art", according to which one should create works of art that can be used in creating spaces integrated into the landscape.

Bibliografia

- Banasik-Petri K. 2018, Architektura proekologiczna, Kraków.
- Galante F. 2000, Mirador del Rio, César Manrique Foundation, s. 17.
- Gómez Aguilera F. 1999, César Manrique En Sus Palabras, in His Own Words, César Manrique Foundation, Lanzarote.
- Klein L. 2007, Natura architektury – o inspiracjach organicznych we współczesnej architekturze, Sztuka i filozofia 30, s. 144-150.
- Kowalczyk A. 2013, Zasoby przyrodnicze jako atrakcje kulturowe: przykłady z wyspy Lanzarote (Hiszpania), Turystyka Kulturowa 5, s. 35-57.
- Manrique C. 2002, Pintura, César Manrique Foundation, Lanzarote.
- Manrique C. 2005, La palabra encendida, Leon: Universidad de Leon.
- Manrique C. 1988, Leyes concretas del contrato, zbiory César Manrique Fundacion.
- Manrique C. 1967, Arquitectura inédita de Lanzarote, in El Eco de Canarias, zbiory César Manrique Fundacion, Lanzarote.
- Maderuelo J. 2006, Jameos del Agua, César Manrique Foundation.

- Pazder D. 2008, Rola przestrzeni kulturowych w kreacji współczesnego śródmieścia, *Czasopismo Techniczne* 4.
- Pezzi M. 2013, 'We don't need to copy anyone': César Manrique and the Creation of a Development Model for Lanzarote, *Urbanities. The Journal of the IUAES Commission on Urban Anthropology* 3, 2, November.
- Scarpa A. 2019, César Manrique. Acupuntura territorial en Lanzarote, *Centros de Arte, Cultura y Turismo de Lanzarote*.
- Stec B. 2019, Inspiracje naturą jako źródło tożsamości architektury, *Państwo i społeczeństwo* 3, s. 54-70.
- Zamora Cabrera A. 2009, *La artealización de Lanzarote*, Tesina del Master de Arquitectura del Paisaje, Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya.